

Душан Крцуновић
Филозофски факултет Никшић
Црна Гора

HUMANITAS REDIVIVUS

HUMANITAS REDIVIVUS

ABSTRACT The importance of humanistic education and humanistic tradition goes beyond the framework of academic institutions. Therefore, the crisis of education and socio-political crisis are in close connection with the devaluation of the humanities in modern industrialized society, as well as in the so-called "Knowledge Society" which is here correlated to the Utopian genre in the non-affirmative sense of the word. Accordingly, in this text are exposed and compared perceptions about the values of "corporate culture" and culture of humanities in order to further became clear the view of academic and non-academic community in contemporary social reality and its prospects.

Key words: humanistic, *paideia*, humanism, economy, utopia, freedom, tradition.

АПСТРАКТ Значај хуманистичког образовања и хуманистичке традиције превазилази оквире академских институција. Утолико су криза образовања и социо-политика криза у тијесној вези са обезвређивањем хуманистичких наука у савременом индустријализованом друштву, као и у тзв. „друштву знања“ које је овдје доведено у везу са утопијским жанром, у неафирмативном смислу те ријечи. С тим у вези, у овом тексту су изложена и упоређена схватања о вриједностима „корпоративне културе“ и културе хуманистичких наука како би се додатно избистрио поглед академске и ванакадемске заједнице на савремену друштвену стварност и њену перспективу.

Кључне ријечи: хуманистика, *paideia*, хуманизам, економија, утопија, слобода, традиција.

1.

Ако је „19. век ушао у историју као ’епоха образовања’“¹ – како гласи једно у низу подсјећања на одредницу вијека у коме је настала хумболтовска идеја модерног универзитета – онда би вријеме необуздане комерцијализације знања, и то у јеку реторике о „друштву знања“, могло ући у историју по неславној номинацији „епохе необразованости“. Било би у овој „номинацији“ неоснованости и неумјерености која превазилази границе педагошког претјеривања да појам „образовање“ (*Bildung*) није

¹ Alaida Asman, *Rad na nacionalnom pamćenju: Kratka istorija nemačke ideje obrazovanja*, prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen, Beograd 2002, 68-69. – О значењу прегнантног појма *Bildung* („образовање“) види: Reinhart Koselleck, „On the Anthropological and Semantic Structure of *Bildung*“, у: Reinhart Koselleck, *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, translated by Todd Samuel Presner, with others, Stanford: Stanford University Press 2002, 170-207.

први у поретку „водећих хуманистичких појмова“² и да се академски и друштвени положај хуманистичких наука, као носилаца идеја образовања и хуманизма, није приближио тачки понижења. Довољно је чути побједоносне реформаторске тираде о друштву знања како надјачавају ламенте о кризи образовања и призиве традиционалних образовних идеала који допиру из академског подручја философије, теологије, класичних студија, књижевности, историје, умјетности..., дакле некада водећих дисциплина хуманистике у којој је универзитет имао своју главну тачку ослонца. Но, ламенти хуманиста о кризи образовања, која је у директној вези са обезвређивањем њихових дисциплина, све мање побуђују емпатијску резонанцу. Одсуство снажније и обухватније реакције те врсте оправдава бојазан да „[д]анас хуманистичке науке више нису само у кризи“ већ да су, умјесто тога, „у опасности да постану предмет поруге, како унутар академије тако и изван ње“.³ Ругање хуманистици, које долази са позиција економске моћи, упућено је самој идеји традиционалног и модерног хуманистичког образовања и њиховој „застарелој“ слици човјека. Изгледа да ни сам Ниче није предвидио да „последњи човјек“ неће бити предмет презривог подсмјеха, већ, насупротив томе, онај који се, као последњи, најслађе смије, потврђујући тако тврдњу Гинтера Андерса да смо ушли у неопозиви стадијум у коме је историјски промјенљива људска суштина напакон достигла „новостечену константност“, чиме је успостављен „кочнички портрет“ човјека.⁴

2.

Разлози угроженог статуса хуманистике одавно нису више сазнајно-теоријске природе, у смислу њихове методолошке и истраживачке инфериорности у односу на егзактна и примјенљива знања природних наука. Вилхелм Дилтај је сазнајно-теоријски одбранио статус научности „духовних наука“ тако што их је ослободио како од старог робовања метафизици, тако и од новијег тренда подражавања методологије природних наука. У тројном склопу „доживљај-израз-разумијевање“ Дилтај је утемељио научност духовних, тј. хуманистичких наука и одбранио њихову претензију на истинитост и универзалност.⁵

Но, хуманистика данас мора да оправда своје постојање на пријекном тржишном трибуналу пред који је доводи оптужба за нерентабилност. Још је Ендрју Карнеги традиционално хуманистичко образовање на колецима денунцирао изјавом да је оно „оставило дипломце прилагођене за живот

² Hans Georg-Gadamer, *Istina i metoda*, preveo Slobodan Novakov, Sarajevo: IP „Veselin Masleša“ 1978, 35-45.

³ Anthony T. Kronman, *Education's End: Why Our Colleges and Universities Have Given Up on the Meaning of Life*, New Haven, London: Yale University Press 2007, 139.

⁴ Ginter Anders, *Zastarelost čoveka*, prevela Olga Kostrešević, Beograd: Nolit (?) 10.

⁵ Види: Vilhelm Diltaj, *Zasnivanje duhovnih nauka*, izbor и превод Z. Đinđić i Jelena Imširović, Beograd: Prosveta 1980.

на другој планети“, као и да је „вријеме проведено у изучавању Хомера и Шекспира изгубљено“⁶. Познавање класика није корисно за успјешно пословање и економски развој. Али, посматрано из данашње перспективе, Карнегијева патерналистичке ријечи звуче, с једне стране, као директива за сваку будућу реформу образовања и, с друге стране, као изрицање пресуде хуманистици на трајни остракизам из друштва знања: *humanitas – scientia non grata*.

Промјена друштвене и академске климе, под утицајем индустријализације, погодовала је бујању „аутохтоне“ сорте предузетништва и бизниса која је нашла своје плодно тле у друштву знања и пустила вријеже на универзитете из којих црпи интелектуалне сокове и радну снагу за свој раст. Као да је цвјетање бизниса условљено пресовањем хуманистике у хербаријуму научних дисциплина чије вријеме флореата припада далекој академској прошлости (или Карнегијевој „другој планети“), када образовање још није било сведено на вриједносно неутрални вокационализам, када јавни значај још није био поистовијећен са рентабилношћу, када људски развој још није био сведен на економски развој и када богатство још није било изједначено са добром, а сиромаштво са кривицом и срамотом.

3.

Већ и то што наслов овог текста⁷ налаже симптоматичну обавезу појашњења довољно говори о све драматичнијим последицама маргинализације хуманистичких наука у тржишно оријентисаном друштву знања чија се експанзија – како у погледу својих глобалних претензија, тако и у погледу начина њиховог остварења – испољава као отворени и бескомпромисни обрачун са „бескорисном“ хуманистиком и њеним „романтичарским“ образовним идеалима и вриједностима. Управо у тим идеалима и вриједностима, а не само у нерентабилности, треба тражити истинске разлоге обрачуна „корпоративне културе“⁸ са хуманистиком, отуда и са универзитетом као *ex definitione* хуманистичком установом чија је сврха „да образује људе преко других људи за рачун човечности“⁹, а не искључу-

⁶ Цитирано код: Frank Donoghue, *The Last Professors: The Corporate University and the Fate of the Humanities*, New York: Fordham University Press 2008, „Preface“, xiii.

⁷ Избор „неразумљивог“ наслова овдје нипошто није израз потребе за екстраваганцијом. Њега оправдава Деридин поступак у тексту: Jacques Derrida, „Mochlos; ou, le conflit des faculties“, *Philosophie* 2 (1984) 21-53. Како Дерида касније објашњава, избором „унеколико учене“ грчке ријечи (*Mochlos*) у наслову свог текста хтјео је да „појача осјећај за класике, жељу и неопходност једног памћења“. Види: „Canons and Metonymies: An Interview with Jacques Derrida“, у: Richard Rand, ed., *Logomachia: The Conflict of the Faculties*, Lincoln, London: University of Nebraska Press 1992, 196-218, 204.

⁸ Frank Donoghue, *The Last Professors*, 1-23. – Види такође: Анри Жиру, „Корпоративни рат против високог образовања“, *Zenit*, 3/8 (2008) 109-117.

⁹ Умберто Еко, „Дијалошко сазнање и судбина универзитета“, *Zenit*, 3/8 (2008) 116-117, 117.

чиво за рачун тржишта. Идеали и вриједности хуманистичког образовања које се са вриједностима корпоративне културе која би требала, слиједећи Карнегијев аргумент *ex silentio*, да припрема људе за живот на овој, а не на некој другој планети (или *out there*, „тамо вани“, како би рекао Ричард Рорти). Значи ли то да је хуманистика, која „припрема људе за живот на другој планети“ нехумана, а да су вриједности корпоративне културе истински хуманистичке и да је ту ријеч о бризи за човјекову животну удобност, овдје и сада, а не „тамо вани“? Није ли економија нови облик *humanitas*-а који се надмеће са *humanitas*-ом хуманистике као својим конкурентом? Шта је онда оно хумано или шта је *humanitas* у хуманистичким наукама и хуманистичком образовању? Ова нас питања враћају на сам почетак, на сам наслов.

Дакле, *Humanitas redivivus* или „поновно оживљавање хуманистике“ – то би био превод слогана-наслова у коме се под овим *humanitas* овдје упућује на два значења.¹⁰

С једне стране, *humanitas* је латински „превод“ хеленске παιδεία која је била метонимија класичне хеленског, а касније и хришћанског система образовања усмјереног на обликовање човјека полазећи од универзалне, узорне и идеалне представе о човјеку. Из оријентације на ту идеалну представу или идеју човјека (класична антика), из упућености човјека као боголиког бића (*imago dei*) на свој божански архетип (хришћанство), и спрегнутости те идеје или слике човјека са индивидуалном човјековом природом – путем процеса образовања и васпитања који укључује духовно-културне творевине – остварује се хармонични и јединствени појединац, човјек у свом динамичком, духовном прожимању са друштвеним и природним свијетом.¹¹

Humanitas је, дакле, ријеч којом Римљани преводе хеленску ријеч παιδεία („образовање и васпитање“, „књижевност“, „култура“, „обликовање према вјечним мјерилима“), али и сама *humanitas* је вишестрана и упућује на двије групе значења. Једна, која потиче од Цицерона, проширује изворно значење παιδεία на „хуманост“, „хуманизам“, „пријатељство човјека са човјеком“, „спремност на добронамјерна дјела према сваком човјеку“ (*dexteritas quaedam benevolentiaque erga omnis homines promiscua*), чему одговара грчка ријеч „човјекољубље“ (φιλανθρωπία); друга група значења, која потиче од настојања Аулуса Гелијуса да објасни право значење *humanitas*, фокусирана је на „ученост“, „учење и вјежбање у лијепим умјетностима“ (*eruditionem institutionemque in bonas artes*), напосто „култура“, што је стриктније значење хеленске παιδεία. У сваком случају, именица *humanitas* је вишестрана као и придјев *humanus*, који у општем

¹⁰ За добар преглед значењског развоја појма, уз библиографију у напоменама види: Vito R. Giustiniani, „*Homo, Humanus, and the Meanings of 'Humanism'*“, *Journal of the History of Ideas*, 46/2 (1985) 167-195.

¹¹ Види: Вернер Јегер, *Хуманизам и теологија*, превела с њемачког Емина Перуничкић, а с енглеског Илија Марић, Београд: ПЛАТΩ 2002, 12-15.

значању упућује на оно што је „својствено човјеку као човјеку“, а у посебном значењу „благонаклоност“, „добротворност“, „хуманост“, али и „ученост“.¹²

С друге стране, *humanitas* – као „традиција образовања“ и као „хуманистичка традиција“ – упућује унатраг на ренесансне елитистичке *studia humaniora* и уједно унапријед на савремене, свима доступне „хуманистичке науке“ (енглеске *humanities*) или дилтајевске „духовне науке“ (*Geisteswissenschaften*).

Полазећи од наведене „двозначности“ *humanitas*-а, додатак *redivivus*, у смислу „поновног оживљавања“ упућује на то да су хуманистичке науке већ дуже вријеме, нарочито од друге половине прошлог вијека, у процесу постепене хибернације, у готово поларним условима друштвене и академске климе у којој хладни економски интереси одређују владајућу дефиницију знања и образовања. Али, када Гадамер каже да су ове науке „истински заступници хуманизма“,¹³ онда то говори о академској и друштвеној одговорности хуманистичких наука. То што смо „упућени на хуманистичку традицију“ због њене нормативности не значи просто репродуковање узора људских остварења из прошлости. Наиме, како додаје Гадамер, „у отпору према захтјевима модерне науке“ хуманистичка традиција „добија ново значење“¹⁴. Овдје је кључна ријеч „отпор“ (*Widerstand*), сходно којој треба схватити историјска „таласања“ хуманизма као „нова значења“ хуманистичке традиције. Галаси хуманизма су рекурентни историјски феномен, људске реакције на оно нехумано, па је „отпор“ (*Widerstand*) дио хуманистичког образовања. Као што научна рационализација стварности доводи до пражњења те стварности од људског смисла, тако и корпоративна логика има разорно дејство на социо-политичку стварност. Питања смисла, вриједности, достојанства и темељне оријентације људског живота у природном и друштвеном свијету припадају

¹² Опширније: Vito R. Giustiniani, „*Homo, Humanus, and the Meanings of 'Humanism'*“, 183-188 гдје се расправља о појму *humanitas*. – Такође: Oscar E. Nybakken, „*Humanitas Romana*“, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 70 (1939) 396-413, 406. – Погледати и: Мартин Хајдегер, „Писмо о хуманизму“, у: Мартин Хајдегер, *Путни знакови*, превео Божидар Зец, Београд: ПЛАТΩ 2003, 279-322. Као што је познато, Хајдегер одбацује класични и модерни *humanitas* чија је идеја образовања на почетку двадесетог вијека претрпјела неуспјех, јер „човјеков *humanitas* не поставља довољно високо“ (*исто*, 293). Колико је Хајдегерово одбацивање традиционалног хуманизма у име онтолошког, неметафизичког хуманизма заснованог на Бивствовању, скандализовало његове савременике, толико је скнадализован и Петер Слотердијк због свог предавања: „*Pravila za čovječji park. Odgovor na Heideggerovo Pismo o humanizmu*“, *Europski glasnik*, 05 (2000) 903-928, као повратак у неугодну њемачку прошлост. Види о томе у истом издању *Europskog glasnika*, „*Polemički dossier*“, 941-988 са реакцијама водећих њемачких мислилаца на Слотердијево предавање.

¹³ Hans Georg-Gadamer, *Istina i metoda*, 34.

¹⁴ Hans Georg-Gadamer, *Istina i metoda*, 44. На значај овог мјеста скреће пажњу: Jean Grondin, „*Humanism And The Limits of Rationality: A Hermeneutical Perspective*“, *Graduate Faculty Philosophy Journal*, 16/2 (1993) 417-432, 430.

хуманистици. Али у корпоративној култури та питања су безвриједна са становишта пословног успјеха. Еуфемистичка конструкција „образовање за рад“ је припрема за борбу у арени економских интереса у којој људски живот постаје бесмислен и безвриједан. Антихуманистичко образовање према тржишним мјерилима чини афективну реакцију, са својим когнитивним потенцијалом, на само легитимном него и обавезујућом, јер „Ако не можемо допустити себи мало беса онда када је у питању судбина наше деце, када ћемо уопште бити бесни“?¹⁵ Овај оправдани бијес није знак губитка самоконтроле којој учи хуманистика, него прије потенцијал *humanus*-а и један од израза „тимотичке енергије“ (Петер Слотердијк) људске душе у њој својственом осјећању за правду и достојанство.

Парадокс је што један „еуфемизам друштва знања“, који прикрива „неутјешно стање духа“,¹⁶ може, а и морао би да изазове једну хуманистичку импулсивну реакцију бијеса и срџбе.

4.

Помало инфантилна фасцинација реторичком формулом „друштво знања“, необично ведро расположење реформатора („реформна радост“¹⁷) у чудовишном споју са иконокластичком „мржњом спрам традиционалне идеје образовања“,¹⁸ скупа сугерише припадност тог друштва жанру једне нове утопије у којој хуманистика губи право академског грађанства због неиспуњавања основног „резиденцијалног“ услова – профитабилност. „Друштво знања“ није формула која садржи само једну утопијску интонацију и не само да оно представља футуролошку пројекцију идеалног стања које тренутно нигдје не постоји, као „не-мјесто“ (ου-τοπια) класичног утопијског жанра. Напротив, утопијско друштво знања већ постоји, јер његово „не-мјесто“ не значи ни неко посебно изоловано „острвско“ мјесто нити футурску категорију, већ „свугдје“, на начин свеprisутног тржишта, простор „у коме је све на продају“, једном ријечју, „Маркетопија“¹⁹.

Нова обрада старог утопијског жанра не дијели ништа битно са „педагошким утопијом“ Платоновог *kallipolisa*, ни са Моровом *Утопијом* нити са Кампанелиним *Градом сунца*, будући да овима још увијек владају метафизичари трансцендентног добра, схваћеног као предмет стремљења људског живота у заједници. Програмски спис „друштва знања“ могао би најприје бити Беконов *Нови органон* који славодобитно најављује долазак „људског царства“ (*regnum hominis*) – заснованог на природним и техничким наукама – скоро као долазак „небеског царства“ (*regnum coelorum*)

¹⁵ Michael W. Apple, „Šta postmodernisti zaboravljaju: kulturni kapital i oficijelno znanje“, *Reč*, 82/28 (2012) 153-167, 157.

¹⁶ Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, s njemačkog preveo Sead Muhamedagić, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk 2009, 10.

¹⁷ Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti*, 147.

¹⁸ Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti*, 45.

¹⁹ Terence Ball, „Imagining marketopia“, *Dissent*, 48/3 (2001) 74-80, 74.

коме је приступ омогућен само онима који постану као дјеца. Али, дјетиње невиности лишена је поменута фасцинација новим утопијским жанром, јер службени језик утопијског „друштва пожељног знања“ је економско-орвеловски. Није наодмет

запазити да су многи економски термини првобитно имали некономска значења која су указивала на огољене односе моћи сада скривене у митологији слободног уговора тржишне економије“. Као што OED [Оксфордски речник енглеског језика] јасно казује, „purchase“ (енгл. куповина од лат. *pro capitare*, гонити, ловити, ухватити) првобитно је у енглеском језику значила насилно освајање или узимање; пљачка, крађа или хватање и сл“. Финансија је означавала „плаћање за ослобађање заробљеништва или казне“. А „pay“ (платити) потиче од латинског *pacere*, смирити, пацификовати, свести на мир.²⁰

Основни религијски *credo* друштва знања исповиједа се кроз ритуал истјеривања духа непродуктивне, неефикасне и нерентабилне хуманистике. У овом заносу аналошког мишљења треба додати и то да утопијско друштво знања изгледа настаје изокретањем смјера хипотетичког кретања човјека од његовог природног индивидуализма ка конвенционалном друштвеном стању, како су то некада замишљали теоретичари класичног либерализма. Под изговором да су „лични интереси и конкурентност покретачи креативности“²¹ и доносиоци добра о које се могу сви помало окористити (под претпоставком да су савладане уносне вјештине и знања), сада је то кретање усмјерено од друштвености ка „природности“, и то посредством новог „друштвеног уговора“ између научно-технолошког комплекса и економског развоја, између приватног бизниса и образовних институција. Ова алијанса је откочила процес натурализације друштва, а језик опет рефлектује сурову друштвену стварност:

Језик тржишног фундаментализма и наступајућег корпоративног универзитета радикално мијења рјечник примјерен оцјењивању значења грађанства, дјеловања и грађанске врлине. Унутар овог дискурса све је на продају, а оно што није прогнано је у релативну невидљивост. Традиционални академски императив „објави или пропани“ [*publish or perish*] допуњен је неолибералном мантром „приватизуј или пропани“ [*privatize or perish*] као да је свако на универзитету преобраћен у предузетника, купца или клијента, а сваки однос просуђен у појмовима доње линије, ваљане цијене.²²

Овим су драстично премашене слутње Макса Вебера да ће под утицајем растуће „американизације“ бити измијењен хумболтовски школски и академски пејзаж, да ће универзитет постати сличан „капиталистичком пре-

²⁰ С. Daglas Lumis, „Једнакост“, у: Wolfgang Zaks, прир., Речник Развојас: Водић кроз знање као моћ, превели Ljubica Stanković I Vladimir Gvozden, Novi Sad: Svetovi 2002, 40-57, напомена 16, 55-56.

²¹ Michael W. Apple, „Šta postmodernisti zaboravljaju: kulturni kapital i oficijelno знање“, 157.

²² Henry A. Giroux, „Democracy’s Nemesis: The Rise of the Corporate University“, *Cultural Studies*, 10/10 (2009) 1-27, 5.

дузећу“ у коме ће професори преузети улогу менаџера или обичних радника у фабрици за производњу уско специјалистичког, за идеале хуманистичког образовања глувог специјалистичког знања прилагођеног надметању на тржишту рада.

Чувено Веберово предавање „Наука као позив“, које је било својеврсна припрема за академски живот у савременом техникализованом свијету, свјесно задржава двосмисленост „позива“ у њемачком појму *Beruf*. Та ријеч значи професионални позив или занимање, али и религијски позив дужности, позив појединцу на испуњење „од Бога постављеног задатка“.²³ Одјек тог двоструког или двогласног позива – оног, уско стручног, професионалног, и оног хуманистичког образовања његованог у великим европским културним традицијама – све се мање чује. То што се данас обично пречује двоструки тоналитет животног позива, који се преносио кроз медијум образовања, указује на проблем високо постављеног прага дражи у аудитивном апарату савременог човјека до којег не допиру апели духа класичне хуманистичке идеје образовања. Проблем је дијагностификовао Алан Блум који је у познатој књизи *Затварање америчког ума* записао: „Ових дана сирене пјевају *sotto voce*, а млади већ имају довољно воска у ушима да поред њих пролазе без опасности“.²⁴ Пјесма сирена које пјевају „испод гласа“ у Блумовој параболи симболизује позив хуманистике која покреће битна или „велика питања“ важна за човјека као човјека (питања смисла, слободе, добра, правде, живота, одговорности, имагинације, стваралаштва, заједничких вриједности, историје, традиције, смрти, времена, вјечности, свијета, Бога). Оно што је било на листи смртних гријехова са становишта традиционалног хуманистичког образовања и васпитања у духу великих битних питања, са становишта владајућег императива постали су предуслови тржишног успјеха који подстиче пориве компетитивности, каријеризма и нескривену лакомост. Зато је неопходно ућуткати, кантовски речено, категорички „бронзани глас“ битних питања која се тичу човјека као човјека. Констатовати ту, у почетку потмуло присутну реалност, изискивало је „више смјелост писца него професора“, како ће рећи Сол Белоу поводом Блумове књиге. Од времена када се она појавила па до данас, захуктавао се обрачун са хуманистиком који је Марта Нусбаум у једном тренутку именовала као „напад на душу“.²⁵

Под притиском тржишне економије која поставља репере образовном систему, више нема времена или доколице за некорисна питања о битностима, а увелико је почела узурпација простора у коме се о њима учило и на њих одговарало током историје интелектуалне културе –

²³ Види: J. M. Barbalet, „*Beruf*, rationality and emotion in Max Weber's sociology“, *European Journal of Sociology*, 41/02 (2000) 329–351.

²⁴ Allan Bloom, *The Closing of the American Mind*, New York 1987, 338.

²⁵ Marta Nusbaum, *Ne za profit: Zašto je demokratiji potrebna humanistika?*, превели Ana Jovanović i Rastislav Dinić, Beograd 2012, 15-16.

простор школе и универзитета, као простор слободе, критичког мишљења, рефлексije, аргументације, дијалога о питањима смисла и вриједности живота без којег нема доласка до одговора који су лични. Ни сам друштвени миље који креирају фриволна медијска наклапања о толеранцији не трпи велика питања која долазе из традиције хуманистичког образовања, јер она наводно васкрсавају стари хијерархијски поредак, идеологију и дискриминацију. У друштву либералне толеранције, која забашурује вриједносни релативизам и индивидуализам, избор егзистенцијалног опредјељења и самоостварења, у одсуству великих питања постаје вриједност по себи, независно од његовог стварног вриједносног садржаја.²⁶ Сваки вриједносни суд о изборима опредјељења ризикује јавну дифamacију за нетолерантност и анахроност. Али, вриједи ризиковати, јер без хуманистичког образовања не може се разумјети „супстантивна слобода“ насупрот „осакаћеном појму слободе“ као „морално испражњене“ и „политички дисфункционалне конзумеристичке слободе“ која игнорише своје друштвене последице.²⁷

5.

Након свега, живот „у свијету који је изгубио смисао за некорисност“²⁸ захтјева пасиван отпор терапеутским третманом „бескорисне“ хуманистике. Алан Блум је предложио прибјегавање канону великих дјела, Марта Нусбаум прописује већу заступљеност умјетности, књижевности и философије у студијским програмима, док је за Ода Маркварда сам фактицитет да живимо у све модернијем и униформнијем свијету знак да су нам утолико потребније хуманистичке науке.²⁹ Допадљива је и идеја мађарског мислиоца Беле Хамваша да свака реформа образовног система путем модерне педагошке технике, усмјерене на то да своје васпитанике „намами у инфериорност“ и конформизам, заправо изазива животне „антисиле“.³⁰

Утолико ваља подсјетити на наставак оне чувене реченице, да „сви људи по природи теже сазнању“, којом почиње Аристотелова *Метафизика*. У том ријетко навођеном наставку каже се да је „показатељ“ човјекове природне тежње за сазнањем „у задовољству која узрокују опажања“, јер опажаји се „воле сами по себи“ и „без користи“, „без присиле“ (χωρίς τῆς ἰσχύος). Та изворна бескорисност тежње за знањем, знањем које не служи

²⁶ Види: Čarls Tejlor, *Bolest modernog doba*, превео Ђорђе Томић, Београд: Београдски круг и Ћигока штампа 2002, 19 и даље.

²⁷ Henry A. Giroux, *Zombie Politics and Culture in the Age of Casino Capitalism*, New York 2009, 10-11.

²⁸ Robert Redeker, „Krizna škole kriza je života“, *Evropski glasnik*, 14 (2009) 123-139, 128.

²⁹ Odo Markquard, „Über die Unvermeidlichkeit der Geisteswissenschaften“, у: Odo Markquard, *Apologie des Zufälligen. Philosophische Studien*, Stuttgart: Philipp Reclam jun. 2001, 98-116.

³⁰ Бела Хамваш, „Само без педагогије“, у: Исти, *Историја и апокалипса*, превео Сава Бабић, Београд: Драслер партнер 2010, 35-38.

ничему, представља услов могућности да се нешто битно уопште може опажати и сазнати, мислити и разумјети.³¹ Бескорисност је услов сазнања више истине, смисла и вриједности људског живота у заједници с другима. Све то не значи ништа друго него повратак изворном смислу школе која је истинска *eu-topia*, „добро мјесто“.

Живимо у неизвјесности академског очекивања да сиренска пјесма хуманистике ипак неће постати лабудова пјесма. Јер хуманистичке науке носе терет одговорности за образовање и хуманизам, за слободу и аутономију универзитета, за друштво и заједничке вриједности.

³¹ Robert Redeker, „Križa škole križa je života“, 127.